

Beata Gładys, Janusz Górecki

Pielgrzymki chasydów do grobów cadyków we współczesnej Polsce

1. Wstęp

Bogu należy służyć z radością, powinna ona towarzyszyć też codziennym czynnościom, jedzeniu czy pracy. Bez spontaniczności i entuzjazmu nawet modlitwa nie dosięga Boga – uważają chasydzi¹. Pielgrzymują z całego świata przede wszystkim do niewielkich miejscowości, które były w przeszłości siedzibami cadyków – przywódców chasydzkich. Celem artykułu jest charakterystyka chasydzkiego ruchu pielgrzymkowego do miejsc pochówku cadyków znajdujących się w obecnych granicach Polski.

2. Geneza i rozwój chasydyzmu

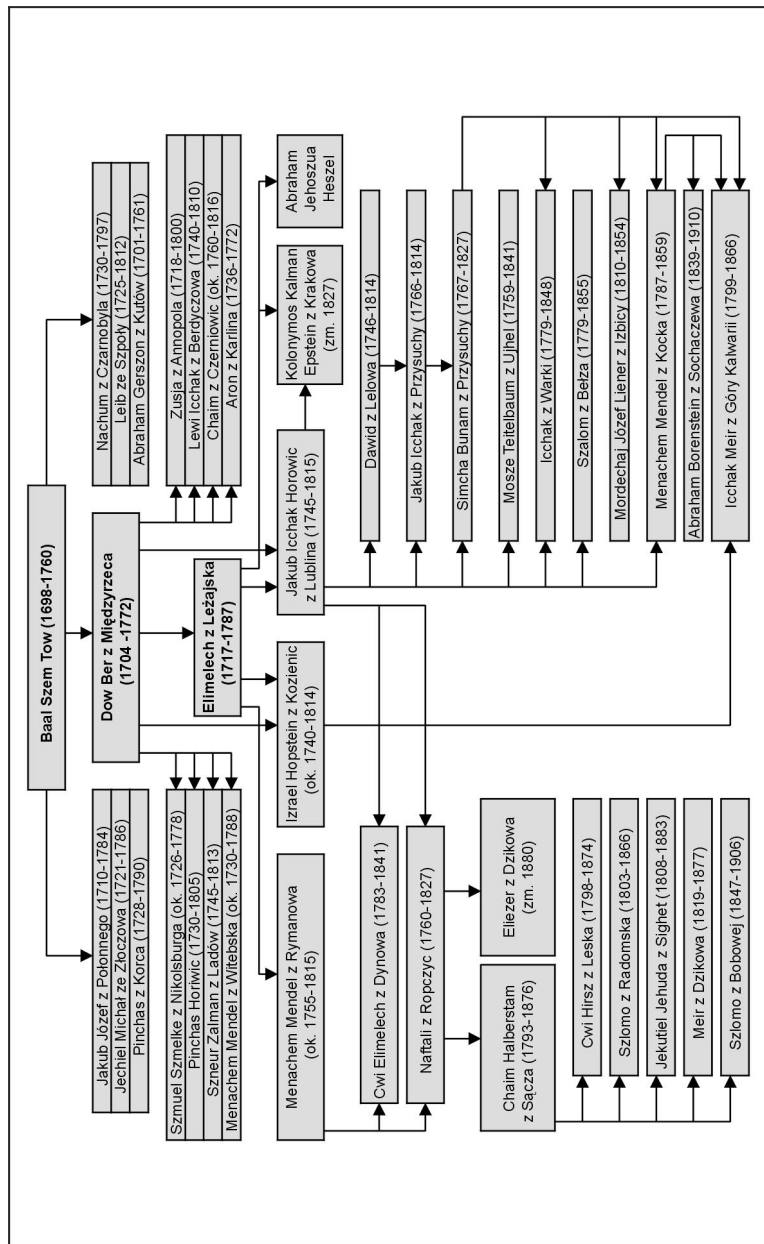
2.1. Chasydyzm przed drugą wojną światową

Hebrajskie określenie *chasid* oznacza „pobożny, wierny Bogu”². „W Biblii termin ten odnosi się do osób, które w szczególny sposób oddane są Bogu, które kochają Boga i są przez niego kochane”³. Literatura rabiniczna używała terminu *chasid* (l. mn. *chasidim*) w stosunku do ludzi całkowicie oddających się realizacji jakiegoś wybranego celu religijnego⁴. Różnica między „sprawiedliwym” (*cadik*) a „pobożnym” polega na tym, że *cadik* stara się jak najlepiej wypełnić wszystkie 613 przykazań (*micwot*), natomiast „pobożny” wybiera jedno spośród *micwot*, traktując je jako motto swego życia⁵. Historia judaizmu zna wiele ruchów zwanych chasydyzmem. Chasydami nazywano np. wyznawców formacji powstałej w II w. p.n.e. na ziemiach Izraela, której członkowie opierali się hellenizacji⁶. Terminu „chasydyzm nadreński” (*chasidej* ‘*aszkenaz*) używa się w stosunku do członków ruchu rozpowszechnionego w Nadrenii – choć nie tylko tam – w XII i XIII w.⁷ W złożonej rzeczywistości religijnej Żydów w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej pojęcie chasyd „odnoszono do tak różnych formacji, grup, nurtów i osób, że można powiedzieć, iż obejmował właściwie całą heterodoksję żydowską Rzeczypospolitej, wszystkich religijnych entuzjastów, któ-

rzy poświęcili się realizacji różnych ideałów religijnych nawet za cenę konfliktu z obowiązującymi normami czy autorytetami”⁸. Autorzy niniejszego artykułu przyjmują za J. Doktorem, że w II poł. XVII w. doszło do narodzin tzw. „chasydyzmu polskiego”, z którego po wielu przeobrażeniach, wyłonił się pod koniec XVIII w., istniejący do dziś ruch zwany „chasydyzmem besztiańskim”⁹. Za jego głównego założyciela Tradycja chasydzka wskazuje Baal Szem Towa (Mistrz Dobrego Imienia, ok. 1700-1760), zwanego BeSzTem (Besztem) – stąd nazwa ruchu. W dalszej części artykułu ogólne pojęcie „chasydyzm” będzie utożsamiane właśnie z „chasydyzmem besztiańskim”. Siedzibą Beszta stał się Międzybóż na Podolu, stąd ruch rozprzestrzenił się na kolejne obszary Europy Wschodniej, nazywane *Ostjudentum*. Rabin Marc-Alain Ouaknin¹⁰ w następujący sposób opisuje pojawienie się Baal Szem Towa: „W chwili kiedy zasoby żydowskiej wyobraźni były na wyczerpaniu, gdy rozum w swych poszukiwaniach w prawie talmudycznym tego, czego tam znaleźć się nie da, zabrnął w ślepy zaułek (...) a mesjańskie szaleństwo sabataizmu i frankizmu wciąż dawało znać o sobie – wydarzył się cud. «Niech się stanie światłość» – i światłość się stała: na scenę historii wkroczył rabbi Izrael, syn Eliezera, zwany Baal Szem Tow”.

Należy wspomnieć, że „rabbi Izrael Baal Szem Tow nie przekazał swoich nauk w postaci spójnego systemu”¹¹. Ramy organizacyjne nadali ruchowi kolejni liderzy „chasydyzmu besztiańskiego”: Dow Ber (zwany Wielkim Maggidem) z Międzyrzecza (1710-1772) oraz Jakub Józef z Połonnego (Jaakow Josef ha-Kohen Kac; ok. 1710-1784). Główną zasługą pierwszego było „określenie teorii i zakresu pojęcia cadyka”¹², które to koncepcje rozwinął później cadyk Elimelech z Leżajska (1717-1787), drugi natomiast jest twórcą literatury chasydzkiej. Dzieła Jakuba Józefa, przede wszystkim Toldot Jaakow Josef (*Dzieje Jaakowa Josefa*) wydane w 1780 r., „scementowały formację chasydzką, dały jej wizję wspólnych początków i ogólne ramy ideologiczne”¹³. Warstwa teoretyczna chasydyzmu nie jest całkowicie oryginalna, opiera się bowiem na ideach żydowskiej tradycji mistycznej – kabały¹⁴. „Tym, co w owym ruchu było najbardziej nowatorskie, był nie jego teoretyczny, lecz raczej praktyczny i społeczny aspekt”¹⁵. Do ważniejszych idei ruchu, nadających mu antyascetyczny i popularny charakter, zalicza się: entuzjazm w modlitwie (*hitlahawut*), radość w życiu napełnionym wiarą (*simcha*) i samoakceptację (*hitazkut*), które mają prowadzić do stanu łączności z Bogiem (*dewekut*)¹⁶. Osiągnięcie *dewekut* stanowi osiągnięcie prywatnego odkupienia, odnoszącego się do własnej duszy. Chasydyzm rozróżnia zatem dwa rodzaje odkupienia: indywidualne, będące sprawą prywatną oraz odkupienie mesjańskie obejmujące cały naród izraelski. Fundamentalną ideę stanowi w chasydyzmie rola cadyka jako „pośrednika” między Bogiem, a człowiekiem.

Po śmierci Dow Bera i Jakuba Józefa kolejną generację chasydzkich przywódców stanowili uczniowie tego pierwszego (ryc. 1). Zapoczątkowali oni większość dynastii chasydzkich cadyków. Cadycy osiedlali się głównie w małych miejscowościach zamieszkiwanych w większości przez Żydów (tzw. *sztetł*), które z czasem stawały się ośrodkami pielgrzymkowymi. Ponieważ poszczególni cadycy kładli nacisk na różne

Ryc. 1.

Najwybitniejsi cadycy i ich uczniowie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Tomaszewski, A. Żbikowski (red.), *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, Warszawa 2001.

aspekty doktryny, dochodziło do licznych konfliktów między zwolennikami chasydyzmu¹⁷. Względnie długo największym autorytetem wśród chasydzkich liderów cieszył się wspomniany wcześniej Elimelech z Leżajska.

Rozwój chasydyzmu blokował początkowo jego konflikt z rabinizmem, z czym wiązały się liczne prześladowania chasydów ze strony *mitnagdim* – ich przeciwników (np. rabina Elijahu ben Salomona Zalmana – Gaona Wileńskiego; 1720-1797). Sytuacja zmieniła się wraz z rozwojem nowego ruchu w judaizmie, zwanym *haskalą* (na ziemiach polskich w I poł. XIX w.), który stał się zagrożeniem zarówno dla chasydów jak i *mitnagdim*. „*Od tego czasu chasydyzm mógł się rozwijać swobodnie na ziemiach polskich i z czasem to chasydzi zaczęli wyznaczać granice ortodoksji*”¹⁸. Stopniowo postępowała decentralizacja chasydyzmu, rozwijał się kult cadyków. Chasydzi stanowili prawie jedną trzecią ludności żydowskiej w Polsce. W wyniku emigracji nowe ośrodki chasydyzmu powstały w Stanach Zjednoczonych i Palestynie (koniec XIX w.). Rozwijały się tam również po drugiej wojnie światowej, w przeciwieństwie do obszaru *Ostjudentum*; sprawcą tego stanu rzeczy był *Szoah*.

2.2. *Szoah* i jego skutki dla chasydyzmu

W czasie drugiej wojny światowej prawie w całości wymordowano społeczność żydowską ziem polskich. Większość tych, którzy przeżyli, w ciągu kilkunastu lat po wojnie wyemigrowała. Hitlerowska polityka eksterminacji narodu żydowskiego nie oszczędziła miejsc pamięci po zmarłych, jakimi są cmentarze. Były one niszczone, macewy używano pod budowę dróg, chodników, a nawet domów. W poszukiwaniu złota burzono i plądrowano drewniane bądź ceglane budynki stawiane nad grobami cadyków – *ohele* (hebr. namiot). Po wojnie, władze PRL, zamykały cmentarze, na których nie odbywały się już pochówki i dążyły do ich likwidacji. Cmentarze żydowskie w wielu przypadkach zostały przeznaczone pod budowę osiedli, fabryk, dróg. Nekropolie, którym udało się ocaleć, w większości przypadków zostały zapomniane i ulegały stopniowej dewastacji. Do opuszczonych przez ludność żydowską miast napływali nowi osadnicy. W kilkadziesiąt lat po wojnie, w wielu miastach, tylko nieliczne osoby pamiętają zamieszkującą je niegdyś ludność żydowską. W wielu miejscach po sąsiadach Żydach nie pozostał już żaden materialny ślad.

Chasydyzm przetrwał *Szoah* głównie za sprawą emigracji. W 1940 r. ostatni żyjący w Polsce cadyk z Góry Kalwarii, dokonując *aliji* (powrotu do Izraela), przeniósł swój dwór do Jerozolimy. W ślad za nim podążyło tysiące jego zwolenników¹⁹. Dzięki temu wydarzeniu chasydyzm Ger (z Góry Kalwarii) przetrwał Holocaust. Ostatni cadyk dynastii bobowskiej urzędujący w Polsce – Ben-Cion Halberstam został zamordowany wraz z wieloma członkami rodziny w lipcu 1941 r. w Lelowie. Jego następcą został syn Szlomo, któremu w czasie drugiej wojny światowej udało się opuścić Polskę²⁰. Osiedlił się w Nowym Jorku, który wówczas był już miejscem zamieszkanym przez chasydów (w 1914 r. przenieśli się tam chasydzi z Lubawicz) i tam założył *jesziwę* (szkołę talmudyczną). Modlitewnie chasydów z Bobowej istnieją

także w Londynie, Jerozolimie, Antwerpii, Toronto i Montrealu. Chasydyzm w Polsce nie mógł się odrodzić, nie tylko ze względów politycznych. „*Panowało przekonanie, iż okazywanie tak silnej radości związanej z obrzędkiem i modlitwą chasydów nie byłoby możliwe w miejscu tragedii narodu żydowskiego*”²¹. Chasydzi osiedlali się w Izraelu oraz Stanach Zjednoczonych, gdzie jeszcze na skutek przedwojennej i wojennej emigracji powstały centra chasydzkie.

Nowe centra nie zrywały jednak z tradycją powstałą na ziemiach polskich. Uwidacznia się to na przykładzie nazewnictwa miejsc w Izraelu, w których osiedlali się przybyli z Polski chasydzi. W trzech dużych miastach Izraela, m.in. w Jerozolimie, występuje dzielnica Sanc, której nazwa pochodzi od Nowego Sącza. Nazwy grup chasydzkich nawiązują do miejscowości, z których wywodziły się dynastie: gerer – z Góry Kalwarii, bobover – z Bobowej, belzer – z Bełza itp.

Obecnie na świecie żyje ponad 250 tys. chasydów, co stanowi zaledwie jedną piątą populacji chasydzkiej przed wojną. Największym centrum jest Nowy Jork, gdzie mieszka ponad 165 tys. chasydów. Większość z nich koncentruje się na Brooklynie, w okolicy Boro Park i Crown Heighs. Na świecie zanotowano ponad 100 grup chasydzkich, rodowód większości z nich związany jest z obecnymi i dawnymi ziemiami Polski. W Stanach Zjednoczonych mieszka ponad 200 tys. chasydów, reszta zamieszkuje Izrael, Anglię, Belgię, Kanadę i Rosję. Większe skupiska chasydzkie istnieją w Londynie, Antwerpii, Toronto i Montrealu²².

Centra chasydzkie w Polsce zamarły na wiele lat. Groby cadyków zostały zniszczone, a ślady po dawnych przodkach zatarte. Sytuacja polityczna Polski i wspomnienia Holokaustu powodowały, iż niewielu chasydów decydowało się odwiedzać swój dawny kraj. Jednak pamięć o wielkich cadykach była nadal żywa.

3. Współczesne pielgrzymki do grobów cadyków

Znaczący wpływ na rozwój ruchu pielgrzymkowego do grobów cadyków miała zapoczątkowana w latach 60. XX w. identyfikacja miejsc pochówku cadyków i odbudowa oheli. Po części grobowców zniszczonych podczas drugiej wojny światowej nie pozostał żaden ślad. Niektóre ze zdewastowanych cmentarzy przeznaczono pod zabudowę, co utrudnia poszukiwania. Ruch odbudowy oheli nasilił się w połowie lat 80. Obecnie odbudowano już ohele najbardziej cenionych cadyków, lecz w niektórych miejscowościach, nadal trwają poszukiwania ich miejsc spoczynku.

Na obecnym obszarze Polski ohele cadyków znajdują się w 35 miejscowościach (tab. 1, ryc. 2). Miejsca pochówku cadyków znajdują się również m.in. w Ostrowcu Świętokrzyskim, Nowym Dworze Mazowieckim i Mielcu. Groby przywódców chasydzkich skupiają się zatem przede wszystkim na obszarze dawnej Galicji oraz na Mazowszu.

Pionierem w organizacji przyjazdów chasydów do Polski, jest rabin Mendel Reichberg z Nowego Jorku. Już w latach 70. zaczął organizować pielgrzymki do

Tab. 1.
Miejscowości w Polsce, w których znajdują się *ohele* cadyków

Lp.	Miejscowość	Pochowani cadycy
1.	Aleksandrów Łódzki	Henoch (zm. 1870), Jechiel Danziger (zm. 1894) i jego potomkowie
2.	Bobowa	Salomon Halberstam (zm. 1906)
3.	Bochnia	Aszer Meir Halberstam (zm. 1932)
4.	Brzesko	Arie Lejbusz (zm. 1846) i jego potomkowie
5.	Chrzanów	Salomon Buchner (zm. 1828), Dawid Halberstam (zm. 1894) i jego potomkowie
6.	Cieszanów	Symcha Issachar Halberstam (zm. 1914)
7.	Dąbrowa Tarnowska	Mordechaj Dawid (zm. 1843) i jego potomkowie
8.	Dynów	Cwi Elimelech (zm. 1841) i jego potomkowie
9.	Gorlice	Baruch Halberstam (zm. 1906)
10.	Góra Kalwaria	Icchak Meir Rothenberg Alter (zm. 1866) i jego wnuk Juda Arie Lejb (zm. 1905)
11.	Kock	Menachem Mendel Morgenstern (zm. 1859) i jego potomkowie
12.	Kozienice	Izrael Hopstein (zm. 1814)
13.	Kraków	Samuel Teitelbaum (zm. 1888), Kalman Epstein (zm. 1823) i jego syn Aron (zm. 1881)
14.	Kromolów	Izrael Lejb
15.	Lelów	Dawid Biderman (zm. 1814)
16.	Leżajsk	Elimelech (zm. 1787) i jego potomkowie
17.	Lublin	Jakub Icchak Horowic (zm. 1815), Juda Lejb Eiger (zm. 1888) i jego potomkowie
18.	Łańcut	Naftali Tzvi Horowitz z Ropczyc (zm. 1827), Eleazer (zm. 1865)
19.	Mszczonów	Aron – zięć Menachema Mendla z Warki (zm. 1873)
20.	Nowy Sącz	Chaim Halberstam (zm. 1876) i jego potomkowie
21.	Pilica	Pinchas Elias Rotenberg (zm. 1903)
22.	Przysucha	Jakub Izaak zwany Świętym Żydem (zm. 1813) i jego potomkowie, Simcha Bunam (zm. 1827)
23.	Radomsko	Salomon Rabinowicz (zm. 1866) i jego potomkowie
24.	Rymanów	Menachem Mendel (zm. 1815), Cwi Hirsz (zm. 1846)

25.	Rzeszów	Cwi Elimelech z Błażowej (zm. 1924) i jego syn Jozue, Abraham Chaim z Połańca (zm. 1919)
26.	Sieniawa	Ezechiel Szraga Halberstam (zm. 1898)
27.	Skierniewice	Symeon Kalisz (zm. 1925)
28.	Sochaczew	Abraham Borenstein (zm. 1910) i jego potomkowie
29.	Tarnobrzeg (Dzików)	Eliezer Horowitz (zm. 1860) i jego potomkowie
30.	Tarnów	Arie Lejbusz Halberstam (zm. 1930), Naftali Horowicz z Tarnowa (zm. 1931)
31.	Tomaszów Lubelski	Józef Grin z Jarczowa (zm. 1839) i jego potomkowie
32.	Trzebinia	Abraham z Trzebini
33.	Warka	Izrael Izaak Kalisz (zm. 1848)
34.	Warszawa	Jozue z Ostrowi (zm. 1873), Menachem Mendel z Warki (zm. 1868) i jego potomkowie, Emanuel Waldfried z Przedborza (zm. 1865), Jakub Arie Guterman z Radzymina (zm. 1874) i jego potomkowie, Izrael Taub z Modrzyc (zm. 1920), Mordechaj Józef z Radzynia (zm. 1929), Menachem Mendel z Mszczonowa (zm. 1917) i jego potomkowie, Aron Cwi z Białej Rawskiej (zm. 1910), Samuel Weinberg ze Słonimia (zm. 1916), Alter Izrael Symeon z Mińska Mazowieckiego (zm. 1932), Józef Rabinowicz z Radomska (zm. 1921), Izzak Morgenstern z Sokołowa (zm. 1939), Elimelech Menachem Mendel ze Strykowa (zm. 1936)
35.	Żabno	Izrael Elimelech z Żabna (zm. 1867)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, op. cit., s. 69.

Leżajska. Początkowo przyjeżdżały niewielkie grupy. Dziś biuro podróży Reichberg Travel organizuje nawet kilkanaście pielgrzymek w roku. Od początku lat 90. zaobserwowano znaczny wzrost liczby pielgrzymów przybywających do grobów cadyków. Organizacją pielgrzymek zaczęły zajmować się także inne biura i stowarzyszenia, m.in. Fundacja Nissenbaumów, Hasidim Leżajsk Poland Foundation oraz biura turystyczne: Szalom Travel Service, SB Internationale. Przyjazdy amerykańskich Żydów organizują: American Jewish Committee, American Jewish Congress, Federation of Jewish American Congregations. Groby cadyków odwiedzane są nie tylko przez chasydów, ale i innych Żydów. Odwiedzanie kirkutów oraz oheli cadyków mają w swoim programie również takie biura turystyczne jak Orbis i Our Roots. Najbardziej znane chasydzkie centra pielgrzymkowe w Polsce to: Leżajsk, Nowy Sącz, Lublin, Góra Kalwaria i Bobowa.

Ryc. 2.
Miejscowości w Polsce, w których znajdują się ohele cadyków

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon, op. cit., s. 69.*

3.1. Motywy przyjazdów

Bobowerski cadyk Salomon Halbersztam powiedział: „*My Bobowej nie zapomnimy, bo mamy dobre wspomnienia z czasów przedwojennych. Jestem pewien, że Żydzi do Bobowej nie powrócą, ale będą tutaj przyjeżdżać na cmentarze do naszych dziadków, na grób cadyka Halberstama i będą przychodzić do tej synagogi modlić się i wspominać co tu było przed wojną*”²³.

Pielgrzymi przybyli na *jorcajt* cadyka Elimelecha do Leżajska (fot. B. Gładys)

Pielgrzymujący do grobów cadyków chasydzi wierzą, że podczas rocznicy śmierci cadyka (*jorcajt*) jego dusza wraca do miejsca spoczynku. Cadyk jako „pośrednik” między Bogiem a człowiekiem jest w stanie zanieść prośby pielgrzymów do Najwyższego. Dlatego też modlitwa nad grobem cadyka w tym dniu jest tak istotna. Pielgrzymka do grobów cadyków, dla znacznej części pielgrzymów przybywających indywidualnie, jest związana nie tylko z *jorcajtami*, ale również z chęcią odnalezienia grobów rodzinnych oraz dawnych miejsc zamieszkania rodziny. Przyjazdy do Polski także mogą mieć charakter poznawczy. Kilkakrotnie latem w Górze Kalwarii odbywała się *jesziwa* dla chasydzkich studentów ze Stanów Zjednoczonych i z Izraela. Groby cadyków odwiedzane są też przez grupy żydowskiej młodzieży z Izraela, Stanów Zjednoczonych i krajów europejskich.

Modlitwa

Wspomniano wcześniej, że chasydzi wierzą, że za pośrednictwem cadyka modlitwa trafi do Najwyższego. Przed wyjazdem na pielgrzymkę zbierane są wśród rodziny i bliskich *kwittech* – kartki wotywnie. Po przyjeździe kartki z prośbami zostawiane są przy grobie cadyka. W modlitwie chasydzkiej zaobserwować można praktyki ekstatyczne. Według chasydów, modlitwa dosięgnie Boga, jeśli będzie odmawiana z entuzjazmem (*hitlahawut*). Entuzjazm wyrażany jest poprzez gwałtowne ruchy ciała,

klaskanie, okrzyki, śpiew i taniec, umożliwia to osiągnięcie ekstazy w modlitwie, która zbliża do Boga²⁴. Modlitwy odbywają się w ohelach cadyków, stąd też grobowiec ma formę kaplicy. W przypadku najliczniejszej z pielgrzymek chasydzkich – na grób Elimelecha z Leżajska – przed cmentarzem rozstawiane są namioty, które służą jako pomieszczenia do modlitw dla potomków Kohenów i Lewitów, którzy według religii mojżeszowej nie mogą wchodzić na teren cmentarza.

Znaczącą rolę w modlitwie przypisuje się muzyce i tańcowi. Pieśni chasydzkie nazywa się *nigunami*, zazwyczaj wykonywane są zbiorowo. Charakterystyczny jest dla nich brak tekstu, używa się jedynie nic nie znaczące sylaby np.: aj, oj, je, di, bam, de lub mam, am, ma, och, niektóre zawierają pojedyncze wersy z *Tory* i *Talmudu*²⁵. „Słowa są bardziej prozaiczne i wyrażają ziemskość tego świata. Są związane z codziennością i przez to znajdują się jakby na powierzchni egzystencji. Muzyka, a zwłaszcza *nigun* sięga dużo głębiej. W przeciwieństwie do słów może wznieść każdego na wyższy poziom duchowy i bezpośrednio, z większą mocą zjednoczyć z Bogiem”²⁶. „W muzyce chasydzkiej oprócz *nigunim* (melodie, pieśni) wyróżnia się *rikudim* (melodie do tańców, korowodów) oraz *zmiroty* lub *zmirosy* (pieśni szabatonowe). Rytualne tańce (bardzo rytmiczne i dynamiczne) są przeznaczone dla mężczyzn i chłopców w różnym wieku”²⁷. Chcąc podkreślić równość każdego uczestnika rytuału, tworzy się okrąg, w którym każdy stanowi „jednakowo ważne ogniwo łańcucha”²⁸.

Jorcajt

W rocznicę śmierci (*jorcajt*) odbywają się najliczniejsze pielgrzymki do grobów cadyków. Chasydzi przybywają, aby pomodlić się przy grobie sprawiedliwego, poczuć duchową bliskość i za jego pośrednictwem przekazać prośby Najwyższemu. Na terenie Polski znajduje się ponad 35 grobów cadyków, które corocznie odwiedzane są przez większe lub mniejsze grupy pielgrzymów. W tab. 2 zestawiono daty pielgrzymek (związane z rocznicą śmierci cadyków i odwiedzinami grobów znanych rabinów), na które wyjazdy organizuje Reichberg Tavel Agency. Grupy liczą od kilkudziesięciu do kilku tysięcy pielgrzymów.

3.2. Obsługa ruchu pielgrzymkowego

W latach 80. XX w. pielgrzymka chasyda do Polski była nie lada wyzwaniem. Chasydzi byli niemal całkowicie pozbawieni posługi religijnej oraz pomocy polskich biur podróży. Samodzielnie organizowali transport czy noclegi. Paweł Zimny – taksówkarz z Krakowa, który wozi chasydów do Leżajska od początku lat 80., wspominał czasy, gdy na leżańskim *kirkucie* nie było nic, oprócz *ohela*. Cmentarz nie był ogrodzony. Ponieważ w Leżajsku, ani w żadnym okolicznym mieście, nie było *mykwy* chasydzi kąpali się w lodowatej rzece San²⁹.

Modlitwa kobiet przy grobie cadyka Elimelecha w Leżajsku (fot. B. Gładys)

Pielgrzym (fot. B. Gładys)

Namioty w Leżajsku (fot. B. Gładys)

Tab. 2.

Pielgrzymki (związane z jorcajtami cadyków) do grobów cadyków i znanych rabinów w Polsce organizowane przez Reichberg Tavel Agency w okresie od grudnia 2004 r. do stycznia 2006 r.

Cadyk, rabin	Data pielgrzymki	Jorcajt cadyka według kalendarza żydowskiego	Centra pielgrzymkowe
R'Ezechiel Halberstam	6 grudzień 2004	6 Teveth	Sieniawa
R'Arie Lejbusz	29 grudzień 2004	17 Teveth	Brzesko
R'Cwi Elimelech	20 grudzień 2004	18 Teveth	Dynów
R'Dawid Biderman	17 styczeń 2005	7 Shevat	Lelów
R'Mordechaj Dawid	17 styczeń 2005	7 Shevat	Dąbrowa Tarnowska
R'Baruch Halberstam	1 luty 2005	1 Adar	Gorlice
R'Yoel The Bach	31 marzec 2005	20 Adar	Kraków
R'Elimelech	1 kwiecień 2005	21 Adar	Leżajsk
R'Icchak Meir Alter	3 kwiecień 2005	23 Adar	Góra Kalwaria
R'Salomon Rabinowicz	9 kwiecień 2005	29 Adar	Radomsko
R'Usher	23 kwiecień 2005	14 Nisan	Ropczyce
R'Chaim Halberstam	4 maj 2005	4 Nisan	Nowy Sącz
R'Naftuli Tzvi Horowitz	20 maj 2005	11 Iyar	Łańcut
R'Moshe The Remuh	27 maj 2005	18 Iyar	Kraków
R'Salomon Buchner	27 maj 2005	18 Iyar	Chrzanów
R'Menachem Mendel	28 maj 2005	19 Iyar	Rymanów
R'Yisachar Dov	25 czerwiec 2005	18 Sivan	Radoszyce
R'Eluzer	22 lipiec 2005	15 Tamuz	Sokołów Małopolski
R'Salomon Halberstam	8 lipiec 2005	1 Tamuz	Bobowa
R'Jakow Icchak Horowic	14 sierpień 2005	9 Av	Lublin
R'Izrael Hopstein	12 wrzesień 2005	9 Tishri	Kozienice
R'Shimon Myreles	28 wrzesień 2005	15 Tishri	Jarosław

R'Moshe	4 październik 2005	9 Chesavan	Przeworsk
R'Eliezera Horowitz	23 grudzień 2005	11 Teveth	Tarnobrzeg (Dzików)
R'Izrael Izaak Kalisz	12 styczeń 2006	2 Shevat	Warka

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez Reichberg Tavel Agency.

Obecnie rozszerza się zakres usług oferowanych pielgrzymom. Rozwinęła się obsługa ruchu turystycznego, w miejscach największych pielgrzymek urządzono mykwy (w Leżajsku w Domu Pielgrzyma oraz w Domu Kultury w Lelowie). Pielgrzymi korzystają także z mykw w Warszawie i Krakowie. Synagoga w Nowym Sączu, w której aktualnie znajduje się galeria, jest udostępniana do celów religijnych podczas pielgrzymki na jorcajt cadyka Chaima Halberstama. Celom religijnym służy również synagoga w Bobowej, zwrócona Gminie Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie w 1993 r. Istnieje także szansa, że już wkrótce zostanie odbudowana, z zachowaniem pierwotnego wyglądu i kultowego charakteru, będąca w ruinie, synagoga w Rymanowie. Współdziałają w tym celu stowarzyszenie Congregation Menachem Zion Foundation i Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego³⁰. „Inicjatorem projektu jest rabin Abraham Reich z Nowego Jorku, gdzie funkcjonuje Związek Żydów Rymanowskich liczący ponad 400 członków. Jeśli przedsięwzięcie dojdzie do skutku, będzie to pierwsza po wojnie synagoga odbudowana, by służyć celom modlitewnym”³¹.

Na terenie zniszczonego cmentarza w Lelowie zbudowano po wojnie sklepy i punkty usługowe. W 1988 r. rozpoczęto poszukiwania miejsca pochówku słynnego lelowskiego cadyka Dawida Bidermana. Po odnalezieniu grobu, władze miasta zezwoliły na urządzenie wewnątrz sklepu *ohelu*³².

Najlepiej zorganizowana jest obsługa pielgrzymów przybywających na jorcajt Elimelecha z Leżajska. W 2002 r., w rocznicę śmierci cadyka, Leżajsk odwiedziło ok. 10 tys. pielgrzymów, jest to największy chasydzki ośrodek pielgrzym-

Transport jedzenia z koszernej kuchni do stołówek (fot. B. Gładys)

kowy w Polsce. W Leżajsku wybudowano Dom Pielgrzyma, gdzie urządzono mykwę. Podczas pielgrzymki wynajmowane są sale Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, w których urządziła się stołówki z koszernym jedzeniem przywożonym z Izraela i Stanów Zjednoczonych. Przed cmentarzem rozkładane są specjalne namioty do modlitw, głównie dla Kohenów i Lewitów. Teren cmentarza i okolice ulicy Górnej przez 24 godziny patrolują wzmocnione patrole policji i straży miejskiej. Przy cmentarzu znajduje się także punkt medyczny z karetką pogotowia. Chasydzi zjeżdżają do Leżajska z lotnisk w Warszawie, Krakowie i Rzeszowie wynajętymi autokarami i taksówkami. W 2002 r. w dniach pielgrzymki na lotnisku Jasionka w Rzeszowie, wylądowało 20 samolotów przewożących niemal 2 tys. pasażerów. Pielgrzymi wybierający lotnisko w Krakowie zazwyczaj lądują dzień przed rocznicą śmierci cadyka Elimelecha. Dzień 20 Adara spędzają na cmentarzu Remuh w Krakowie, gdzie modlą się na *jorcajt* miejscowego cadyka Yoela Bacha. Wielu młodych chłopców z Leżajska, Nowego Sącza czy Bobowej przyjazdy chasydów traktuje jako możliwość dodatkowej pracy. Za symbolicznego dolara chasydom wychodzącym z cmentarza polewają wodą ręce.

4. Zakończenie

W ostatnich kilkunastu latach nastąpiło niewątpliwie odrodzenie chasydzkiego ruchu pielgrzymkowego do grobów cadyków w Polsce. Po kilku dziesięcioleciach nieobecności, na ulicach wielu polskich miast, dawnych *sztetł*, ponownie pojawiają się pielgrzymi chasydscy. Należy stwierdzić, że w przypadku poprawy jakości infrastruktury turystycznej związanej z chasydzkim ruchem pielgrzymkowym, jego natężenie powinno stopniowo wzrastać, sprzyjając jednocześnie wydłużaniu czasu pobytu w Polsce. Występujące wśród Żydów dążenia zmierzają do zachowania w pamięci młodych pokoleń dziedzictwa narodowego, nierozzerwalnie związanego z ziemią polskimi. Dzieje chasydów są integralną częścią żydowskiego dziedzictwa kulturowego i dlatego niemożliwe jest, aby miejsca pochówku cadyków w Polsce zostały zapomniane.

Przypisy:

¹ H. Węgrzynek, *Na straży tradycji*, „Wiedza i Życie”, 4 (2004), s. 42.

² *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, J. Tomaszewski, A. Żbikowski (red.), Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2001, s. 55.

³ J. Doktor, *Początki chasydyzmu polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 25.

⁴ *Ibidem*, s. 25.

⁵ *Ibidem*, s. 25.

⁶ *Ibidem*, s. 26.

-
- ⁷ *Ibidem*, s. 9.
- ⁸ *Ibidem*, s. 10.
- ⁹ *Ibidem*, s. 9.
- ¹⁰ M.-A. Ouaknin, *Chasydzi*, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2002, s. 57.
- ¹¹ D. Lifschitz, *Z mądrości chasydów*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 1998, s. 251.
- ¹² M.-A. Ouaknin, *Chasydzi*, *op. cit.*, s. 67.
- ¹³ J. Doktor, *Początki chasydyzmu*, *op. cit.*, s. 261.
- ¹⁴ A. Eliasberg, *Legendy Żydów polskich*, Wydawnictwo Austeria, Kraków 2004, s. 237.
- ¹⁵ *Ibidem*, s. 237.
- ¹⁶ *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, *op. cit.*, s. 61.
- ¹⁷ *Ibidem*, s. 56.
- ¹⁸ *Ibidem*, s. 58.
- ¹⁹ D. Lifschitz, *Z mądrości chasydów*, *op. cit.*, s. 261.
- ²⁰ A. Dylewski, *Śladami Żydów polskich*, Pascal, Bielsko-Biała 2002, s. 231.
- ²¹ P. Biskup, *Chasydyzm*, [na:] www.jewish.org.pl.
- ²² *Additional essays on Hasidism* [na:] www.pbs.org/alifeapart/res_essays.html.
- ²³ A. Jackowski, I. Soljan (red.), *Miejsca Święte Rzeczypospolitej. Leksykon*, Wyd. Znak, Kraków 1998, s. 36.
- ²⁴ P. Biskup, *Chasydyzm*, [na:] www.jewish.org.pl.
- ²⁵ P. Biskup, *Muzyka chasydzka*, [na:] www.jewish.org.pl.
- ²⁶ A. Wojda, *Chasydzki nigun – jego znaczenie i funkcja*, pr. mgr pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Rakowskiego, Uniwersytet Warszawski, Instytut Muzykologii, Warszawa 1993 [za:] P. Biskup, *Muzyka chasydzka*, *op. cit.*
- ²⁷ P. Biskup, *Muzyka chasydzka*, [na:] www.jewish.org.pl.
- ²⁸ P. Biskup, *Muzyka chasydzka*, [na:] www.jewish.org.pl.
- ²⁹ *Hassidim in Leżajsk*, [na:] www.warsawvoice.pl.
- ³⁰ *Synagoga w Rymanowie*, [na:] www.fodz.pl.
- ³¹ *Synagoga w Rymanowie*, [na:] www.fodz.pl.
- ³² R. Opala, *Żydzi pielgrzymują niedaleko Częstochowy*, [na:] www.kosciol.pl.

Hasidic Pilgrimages to Tzaddic Graves

(SUMMARY)

The paper looks at Hasidic pilgrimage movement to graves of tzaddiks, or Hasidic leaders in Poland. The Hebrew term chasid (from which Hasid is derived) means “pious, faithful to God”. The history of Judaism knows many Hasidic movements. The most important of them was a formation that emerged during the 18th century in an eastern Polish province of Podole. The Hasidic tradition points to Baal Shem Tov (the Master of the Good Name 1700-1760), known as BeShTem (Beshtem). The cult of tzaddiks developed, as Hasidism began to decentralise. The Hasidic Jews accounted for nearly a third of the Polish Jewish population until the community was almost totally wiped out in WW2.

New centres of the movement sprang up, mainly through emigration, in the USA and Israel. Hasidic pilgrimage sites in Poland remained deserted for many decades with most ohels, or tzaddik burial ‘chapels’ falling into dereliction. Initially, only very few, mostly private, visits to the tzaddik graves were undertaken. During mid-1980s a movement to rebuild the ohels gathered momentum and contributed to an increasing number of individual and group pilgrimages. Currently, the number of Hasidic pilgrims visiting Poland exceeds ten thousands per year. The revival of the Hasidic pilgrimage movement to tzaddik graves in Poland was facilitated due to the political and economic change and the subsequent development of local tourist infrastructure. The dominant forms of pilgrimages are those organised by specialised Jewish tourist agents and organisations. The greatest stream of pilgrims arrives at the town of Leżajsk on tzaddik Elimelech’s death anniversary, or Yorzait. Other than visiting rabbis’ graves and attending tzaddik Yorzait Hasidic Jews search for their family graves and houses.

The history of Hasidism is an integral part of the Jewish national heritage and the tzaddiks’ burial places in Poland will not be forgotten. The development of the pilgrimage movement helps young Jews learn about their heritage, but also the local Poles to broaden their knowledge about the Hasidic communities that used to live there.

Beata Gładys, Janusz Górecki
Koło Geografów
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Pielgrzymi przed *ohel*em cadyka Elimelecha w Leżajsku (fot. B. Gładys)

Grób cadyka Elimelecha w Leżajsku (fot. E. Bilka-Wodecka)

Modlitwa szabasowa w Leżajsku (fot. B. Gładys)

Modlitwa chasyda
(fot. B. Gładys)

Modlitwa nad grobem cadyka w Leżajsku
(fot. B. Gładys)